

РЕКЦИЈА

Појава да нека ријеч тражи као допуна именичку јединицу у одређеном зависном падежу или предлошко-падежној конструкцији назива се **рекција**. Веза између та два члана назива се рекцијском везом или конструкцијом. Том везом управља граматички доминантна ријеч, а то може бити глагол (*чувати пса*), именица (*потреба за чим*), придјев (*упућен у шта*), прилог (*неколико испита*) и број (*десет полазака*) (Видјети: Именске и прилошке допуне).

Глаголи као рекцијске ријечи имају објекат (прави или неправи) и средство као рекцијске допуне (Видјети: Глаголске допуне). Велики број глагола у нашем језику тражи само један тип објекатске допуне, као што је беспредлошки генитив: *зажељети се кога, чега*, предлошки генитив: *одвојити се од кога, од чега*, беспредлошки датив: *ласкати коме*, беспредлошки акузатив: *видјети кога, шта*, предлошки акузатив: *утицати на кога, на шта*, беспредлошки инструментал: *управљати киме, чиме*, предлошки инструментал: *жалити за ким, за чим*, предлошки локатив: *маштати о коме, о чему* итд. Овакви глаголи који се удружују с једним рекцијским обликом именске ријечи зовемо *једнорекцијским*, односно глаголима просте рекције.

Међутим, глаголи се могу истовремено удруживати са два различита облика именске ријечи, па се називају *дворекцијским*, односно глаголима сложене рекције. Они могу имати двије беспредлошке допуне, као нпр. обје у акузативу, нпр. *питати кога шта*, затим у акузативу и генитиву: *лишити кога чега*, акузативу и дативу: *дати шта коме*, акузативу и инструменталу: *одликовати кога чиме*.

Велики број глагола има двоструку беспредлошко-предлошку рекцију, кад је прва допуна у акузативу док друга може бити нпр. у акузативу с предлогом: *обавезати кога на шта*, затим у генитиву: *тражити шта од кога*, у инструменталу: *упознати кога с ким, с чим*, у локативу: *обавијестити кога о чему*.

Неки глаголи имају двоструку предлошку рекцију, нпр. у локативу и инструменталу: *расправљати о чему с ким, слагати се у чему с ким* итд.

КОНГРУЕНЦИЈА

Конгруенција је међусобно слагање реченичних дјелова. Несамосталне промјенљиве ријечи: придјиви, придјевске замјенице, промјенљиви бројеви и глаголи, слажу се са самосталним ријечима на које се наслањају, а то су именице, именичке замјенице и друге поименичене ријечи, у заједничким елементима: граматичком роду, броју, лицу и падежу. Непромјенљиве ријечи увијек се употребљавају у истом облику, па код њих не може бити никаквог слагања у облицима с промјенљивим ријечима.

Потпуна и непотпуна конгруенција

1. Глагол се као предикат реченице слаже са субјектом коме нешто приписује у граматичком броју и лицу, а ако је у облику који разликује род, онда и у граматичком роду. Нпр.:

Дјевојчица оде низ улицу. (конгруенција у грам. броју: једнина)

Оне су отишле у град. (конгруенција у грам. броју: множина, роду: женски, лицу: треће)

С обзиром на то да субјекат конгруира с глаголским предикатом у СВИМ заједничким категоријама, говоримо о **потпуној конгруенцији**.

2. И именски предикат се слаже са својим субјектом, али двојако. Кад је именски дио именског предиката било која придјевска ријеч, онда се он слаже са субјектом у броју и роду, а најчешће и у падежу:

Дјечак је био храбар. (конгруенција у грам. броју: једнина, роду: мушки, падежу: ном.)

Ова кућа је стара. (конгруенција у грам. броју: једнина, роду: женски, падежу: ном.)

Оно постаде туђе. (конгруенција у грам. броју: једнина, роду: средњи, падежу: ном.)

Када је именски дио предиката именица, онда она као самостална ријеч, без обзира на то што као дио предиката није самостално употријебљена, не мора да се слаже са субјектом ни у броју ни у роду, али се најчешће слажу у падежу. Нпр.:

Ти одбори су постали народна власт. Ратови су највећа несрећа. Он је велика шаљивчина. (конгруенција у падежу: номинатив)

Пошто се ријечи које конгруирају не слажу у свим већ само у појединим заједничким категоријама, говоримо о **непотпуној конгруенцији**.

Међутим, ако глаголски дио именског предиката не чине помоћни глаголи *јесам* или *бити*, већ неки глагол непотпуног значења, онда именски дио, без обзира на то да ли је именичка или нека придјевска ријеч, може стајати и у неком другом падежу:

Они су се прогласили управним тијелом. Они су се сматрали најбољима.

Граматицка и семантичка конгруенција (издвојени случајеви)

Граматицки и природни род

Када се граматицки род именице не слаже с природним родом појма који означава, као у случају именица: *владика, војвода, тата, делија, колега, газда* итд., онда се атрибут и дио предиката који разликује род слажу с њом двојачко – по облику или по значењу.

Са једнином ових именица атрибут и дио предиката који разликује род слажу се по значењу и стоје у облику мушког рода:

Храбри војвода је стигао. Његов колега је отпутовао.

Кад се несамосталне промјенљиве ријечи слажу са самосталним по значењу, говоримо о **значењској или семантичкој конгруенцији**.

Уз облик множине истих ових именица атрибут и дио предиката који разликује род слажу се по облику јер су женског рода, па се онда говори о **обличкој или граматицкој конгруенцији**:

Храбре војводе су стигле. Његове колеге су отпутовале.

Граматицки и реални број

Са збирним именицама, које означавају више појмова а имају облик једнине, предикат се употребљава или у једнини или у множини, зависно од тога да ли оне значе више један збир јединки као цјелину или множину тих јединки.

а) Предикат збирних именица на *-је* стоји у једнини и, ако је у облику који разликује род, увијек у средњем роду, што значи да се с њима слаже облички:

Златно прстење стоји у сефу. Лишће је опало. Грање је поломљено.

б) Уз збирне именице на *-ад* глаголски дио предиката најчешће стоје у облику множине и с њима се слаже значењски:

Ова чељад помажу нама. Ова чељад су помагала нама.

Међутим, уз ове именице предикат се јавља и у облику једнине:

Ова чељад помаже нама. Ова чељад је помагала нама.

в) Збирне именице *браћа* и *дјеца* употребљавају се само као множина именица *брат* и *дијете*. Зато глагол у предикату уз њих увијек стоји у множини и слаже се значењски:

Немирна дјеца се посвађаше. Његова браћа су подијелила наследство.

Атрибут збирних именица увијек је у једнини и оног је рода кога су те именице, тј. уз збирне именице на *-је* средњег рода (*златно*), а уз оне на *-ад* и на *-а* у облику женског рода (*ова*, *немирна*, *његова*), па се с њима слаже облички.

Дио предиката који разликује род уз збирне именице на *-ад* и *-а* обично стоји у облику с наставком *-а* (*помагала*, *подијелила*), без обзира на то да ли је глаголски дио у једнини или у множини, па се и ту ради о обличкој конгруенцији.

РЕД РИЈЕЧИ

Ред ријечи подразумијева распоређивање реченичних и синтагматских чланова. Типични распоред чланова **предикатске реченице** формиране с прелазним глаголом јесте: субјекат + предикат + објекат.

Нпр. *Иван је ударио Марка.* (с+п+о).

Међутим, ови чланови могу бити распоређени на свих шест могућих начина а да све тако добијене реченице буду граматички исправне:

Иван је Марка ударио. (с+о+п)

Ударио је Иван Марка. (п+с+о)

Ударио је Марка Иван. (п+о+с)

Марка је Иван ударио. (о+с+п)

Марка је ударио Иван. (о+п+с)

У нашем језику, наиме, граматички облик именице, номинатив односно акузатив, омогућава да се субјекат и објекат идентификују без обзира на то како су распоређени. Зато се субјекат, предикат и објекат могу слободно распоређивати, тј. могу заузимати разна мјеста у реченици. А то важи и за остале реченичне дјелове (глаголске одредбе и друго). За језике у којима се реченични чланови слободно распоређују употребљава се термин: *језици са слободним редом ријечи*. У језицима са тзв. *везаним (фиксираним) редом ријечи* субјекат, предикат и објекат у принципу имају утврђен распоред. Такви су нпр. енглески и француски језик. У овим језицима именице немају падеже, али распоред С П О обезбјеђује идентификовање субјекта и објекта.

У **синтагми** нашег језика, за разлику од реченице, могућности избора распореда мање или више су ограничене. Специфичне одредбе, а то су за именице придјевске ријечи, а за глаголе, придјеве и прилоге – прилози за начин и мјеру, распоређују се испред главне ријечи док се остали зависни чланови распоређују већином иза главне ријечи. Нпр. *она црна торба од коже*, *пажљиво читати књигу*, *веома одан друговима*, *веома далеко од школе* итд.

Нарочитим распоређивањем се одликују и **енклитике**, иначе ријечи без акцента које са акцентованом ријечју испред себе чине акценатску цјелину. То су: 1. ненаглашени облици датива, акузатива и генитива личних замјеница (*ми*, *ме*, *ти*, *те*, *му*, *га*, *јој*, *је*, *ју*, *их*, *им*, *се*), 2. ненаглашени облици помоћних глагола *јесам*, *бити* и *хтјети* (*сам*, *си*, *је...*, *бих*, *би*, *би...*, *ћу*, *ћеш*, *ће...*) и 3. рјечца *ли*.

Енклитике се не могу распоређивати на почетак реченице (**Се* у недјељу Иванов брат враћа кући), иза предлога (**У се* недјељу Иванов брат враћа кући), иза изразите паузе, односно знака интерпункције (**У* недјељу, *се* Иванов брат враћа кући), нити могу бити одвојене од глагола ако су распоређене иза њега (**У* недјељу Иванов брат враћа кући *се*).

С друге стране, енклитике се могу уметати између чланова синтагми (*У* недјељу, Иванов *се* брат враћа кући).

Енклитика се најчешће распоређује одмах иза почетка реченице (У недјељу *се* Иванов брат враћа кући), али ако се почетни члан реченице осјећа као издвојен, енклитика се распоређује ближе глаголу (У недјељу, Иванов брат *се* враћа кући).

Када у реченици постоје упитне и односне ријечи, зависни и напоредни везници, енклитике се распоређују одмах иза њих (Када *се* Иванов брат враћа? Иванов брат, који *се* у недјељу враћа кући..., Иван је рекао да *се* његов брат у недјељу враћа кући итд). Изузетак су напоредни везници *и* и *а*, иза којих се енклитика никад не распоређује.

Рјечца *ли* се такође распоређује иза упитних ријечи и везника (Који *ли* је Иван дошао? Ако *ли* ме неко тражи, зови ме.). За ову енклитику нарочито је карактеристично да се у упитним реченицама у којима нема неке друге упитне ријечи распоређује иза глагола на почетку реченице (Долази *ли* Иван? Је *ли* Иван дошао?).

Кад у реченици има више енклитика, оне се све распоређују заједно, тј. чине непрекинути низ (Да *ли си* показао Марку ову књигу? Да, показао *сам му је*. Да *ли ме је* неко тражио? Сјутра *ћемо им се* јавити.)